

Звездан Фолић

ДНЕВНИК ДОН АНТОНА МИЛОШЕВИЋА 1923-1950.

Дневници, као највјеродостојнији облик историјског сазнања, када су у питању аутобиографски извори, разликују се од тих извора и због тога што су њихови творци понајвише лишени накнадног тумачења описиваних збивања. Истина, и дневнички записи плод су субјективних перцепција тек одиграних догађаја, али њихови аутори усљед једновременог и континуираног биљежења података немају могућности корекције изнијетих гледишта, наравно под условом да не врше "додатне" евокације. Стога је објелодањивање дневника, нарочито оних аутора који третирају најважнија друштвена и политичка дешавања југословенске прошлости, своју и улогу појединих личности у њима, било у тијесној корелацији с актуелним политичким тренутком.

Углавном из наведених разлога, дневници су, сем периода НОБ-а и социјалистичке револуције, били један од најмање коришћених извора у експозицијама историчара југословенске епохе.¹ Ипак, ван истраживачког домена остајао је "ДНЕВНИК" дон Антона Милошевића, католичког свештеника которске бискупије, чије представљање јесте водећи интерес нашег прилога.

¹ Види: Галацо Ђано, Дневник грофа Ђана, Загреб, 1948; Владимир Дедијер, Дневник, Београд, 1951; Драгојло Дудић, Дневник, Београд, 1951; Саво Оровић, Ратни дневник 1941-1945, Београд, 1972. - Извјесно је да постоји дневник љубљанског бискупа Антуна Б. Јеглича, чији су изводи коришћени у студији Љубодрага Димића и Николе Жутућа, Римокатолички клерикализам у Краљевини Југославији, Београд, 1992, 20-23. Зна се такође и за дневник загребачког надбискупа Алојзија Степинца који је вођен у периоду 1934-1945, а публиковани су само његови поједини дјелови: Степинац Алојзије, Дневник, књ. 4, Загреб, 1946. Опширнији приказ овог дневника дат је у књизи Бранимира Станојевића, Алојзије Степинац злочинац или светац, Београд, 1986, 45-53.

Овај дневник је од 1976. године похрањен у Историјском архиву Котор и припада личном архивском фонду поменутог духовника и маркиран је сигнатуром "ПОМИ" Б₂CLXXIX, а откупљен је од најближе родбине дон Антона Милошевића.² Дневник се налази у фасцикли III, сачињава га 14 књига тврдог повеза, од којих је само књига XI величине Б₄, док су остале формата А₄. Све књиге су доброг степена сачуваности, а њихове странице исписане су латиничним писмом на српскохрватском језику.

Према архивском опису фонда, Антон Милошевић је почео да води дневничке биљешке 1918, али на жалост прва књига, која обухвата период 1918-1923, није ситуирана у которском архиву.³ Осталих 14 књига писац је, сходно њиховом броју страна, подијелио на сљедећа раздобља: II - 1. VI 1923 - 11. VII 1925, стр. 200; III - 12. VII 1925 - 30. IV 1928, стр. 399; IV - 1. V 1928 - 25. XI 1929, стр. 306; V - 26. XI 1929 - 25. VII 1931, стр. 301; VI - 26. VII 1931 - 30. IV 1934, стр. 400; VII - 1. V 1934 - 13. VII 1935, стр. 200; VIII - 14. VII 1935 - 30. VI 1936, стр. 200; IX-X - 1. VII 1936 - 11. XII 1939, стр. 599; XI - 12. XII 1939 - 11. XI 1942, стр. 152; XII - 12. XI 1942 - 9. IV 1944, стр. 198; XIII - 10. IV 1944 - 17. V 1945, стр. 200; XIV - 18. V 1945 - 15. XI 1946, стр. 200; XV - 16. XI 1946 - 22. VII 1948, стр. 200; XVI - 23. VII 1948 - 11. V 1950, стр. 158.⁴ Свакодневне опсервације Антона Милошевића у периоду 1. VI 1923 - 11. V 1950. изложене су на 3.873 стране.

Сумарна анализа овог големог изворног материјала индицира познавање ауторовог животног и стваралачког пута, као и његов статусни положај у вријеме вођења дневника. Стога, укратко презентирамо наведене назнаке.

Антон Милошевић је угледао свијет 17. IX 1872. у Доброти код Котора. Потиче из бокељске поморске породице, од оца Ђура Видова Милошевића и мајке Ањезе, рођене Ивановић. Основну школу завршио је у Доброти, а потом класичну гимназију у Сплиту 1891. године.⁵ Након тога, Милошевић није пошао стазом својих предака, већ се по сопственом

² Дневник је откупљен од ауторових синоваца Луке и Јоза Милошевића.

³ Претпоставља се да је ова књига у Сплиту или Хвару.

⁴ Очеvidно је да су девети и десети дио дневника сабрани у једној књизи IX-X, што је сматрамо, условљено њеним обимом од 599 страна, а не хронолошким распоном 1936-1939. Ову чињеницу темељимо на томе да аутор није тако поступио у сличним периодизацијама књ. VI - 1931-1934; књ. XI - 1939-1942.

⁵ Нико С. Мартиновић, Дон Антон Милошевић, чланак се налази у Историјском архиву Котор (ИАК). фонд "ПОМИ" фасцикла III.

нахођењу определијелно за свештенички позив, и 1895. завршава вишу богословију у Задру.⁶ Заређен је за свештеника 1896, а службу почиње да обавља јула исте године у Перасту са звањем опата (наджупника). Ту стиче велики углед међу својим парохијанима, који га 1899. бирају за почасног грађанина Пераста. Његову преданост хришћанском милосрђу уочава которски бискуп Франо Уццелини - Тиса који га крајем 1899. доводи на рад у бискупској Курији у Котору.⁷ Истовремено, Милошевић постаје управитељ жупе св. Матије у родној Доброти, која за његову паству бијаше још веће прибјежиште спокојства, озарености и доброте. Свакако да је започета и протеклом времена све тјешња сарадња с бискупом Уццелиниом - Тисе⁸ имала пресудан утицај на обликовање Милошевићевих животних стремљења.

Пролазећи кроз тешка искушења у деценијама борбе за народни препород у Далмацији, дјелатност Антона Милошевића бива потчињена основној максими - јединству Срба и Хрвата и њиховом хтјењу за ослобођењем од аустријске окупације. Како наводи Нико С. Мартиновић, Милошевић је уочи првог свјетског рата одржавао везе с црногорским двором. Аустријске власти га послје сарајевског атентата 1914. хапсе као политички неподобног и конфинирају у Задар. Тамо ће остати до фебруара 1916. када се враћа у завичајни крај.⁹

⁶ Исто; Ове податке и Милошевић је саопштио приликом аудијенције код краља Александра Карађорђевића у Београду 23. XII 1932. Дневник А. Милошевића, кн. VI, 211-214.

⁷ Исто, 212-214.

⁸ Франо Уццелини - Тиса родио се 1847. на дубровачком острву Лопуду. Свештеничку службу почиње као парох брдског села Ошље, затим је био катехета (вјероучитељ) и ректор Богословије у Задру. Булом папе Леона XII устоличен је 1895. за которског бискупа. Одмах по ступању на бискупски трон, Уццелини истрајно ради на пољу народног зближења и вјерске толеранције. Таква активност наишла је на неодобравање аустријских власти, на што се Уццелини није обазирао. Штавише, своје животно дјело, превод Дантеове "Божанствене комедије", посвећује "СЛОЗИ И ЉУБАВИ ЈЕДНОКРВНЕ И ИСТОЈЕЗИЧНЕ БРАЋЕ ХРВАТА И СРБА", па су аустријске власти забраниле дистрибуирање ове књиге. Поздрављао је побједу црногорске и српске војске у балканским, првом свјетском рату, а почетком новембра 1918. одржао је свечани говор поводом доласка претходнице српске војске у Котор. Према истраживањима Д. Живојиновића и Д. Лучића, Уццелини је децембра 1918. упутио италијанском генералу Карбонеу, који је тражио да се у которским кафанама свира италијанска химна, следеће ријечи: "Да ли можда желите да нам наметнете да се свира италијанска химна после оног што Италија чини против наше браће у Далмацији у Задру, гдје се чине погребни Југославији?" У заглају југословенства Уццелини је остао до своје смрти I. VI 1937. - Игњатије Злоковић. Которски бискуп Франо Учелини - Тица, Бока, бр. 20, Херцег-Нови, 1988, 273-275; Драгољуб Живојиновић и Дејан Лучић, Варварство у име Христово, Београд, 1989, 214; 220; Виктор Новак, Магнум Кримен, Београд, 1986, 42, 74, 481-483; 1002-1005; Љ. Џимић и П. Жупић, н. д., 25, 217-220.

⁹ Н. С. Мартиновић, н. чл.

Исказана родољубивост и вјерска толеранција остају константе његовог рада и у Краљевини СХС /Југославији/, па је бискуп Uccellini - Тиса 11. XII 1924. именовао Антона Милошевића за свог генералног викара, то јест најближег сарадника.¹⁰ Милошевић је на сопствени захтјев разријешен ове дужности 10. VII 1933, али и даље наставља с радом у бискупској Курији, у својству препозита Столног Каптола у Котору.¹¹ На том положају очекивала су га бурна времена праћена многим неизвјесностима.

Фашистичким анкетирањем Далмације априла 1941, у чијем је опсегу била и Бока, долази до интезивне италијанизације која је имала за циљ националну унификацију покороног становништва. Италијани су, стога, нарочиту пажњу посвећивали римокатоличком клеру, јер је вјера требала да буде један од кључних интегративних фактора у остварењу њихових настојања.¹² Милошевић је с обзиром на своју позицију имао изнуђене "церемонијалне" контакте са италијанским властима који су с аспекта дјелотворности били потпуно безначајни за окупаторске интенције. Невољна трпељивост знала се вјешто узмицати од било каквих колаборационистичких примјеса. Милошевић је, изговарајући се заузетошћу, више пута одбијао инсистирање которског префекта Scasselatia, да пише историјске чланке у фашистичком листу "Vocche di Cataro", који је 1941-1943. излазио у Боки.¹³ Држање дон Антона у току рата оцијењено је од стране ослободилачко-револуционарног органа власти на сљедећи начин: "Незаинтересован, поштен био за вријеме боравка окупатора".¹⁴ Убрзо по ослобођењу је пензионисан 16. V 1947, а умро је у Доброти 15. III 1960.

Посебно поглавље Милошевићевог дјелања је његова јавна и културно-научна активност. Био је више година општински посланик (вјећник)

¹⁰ Дневник А. Милошевића, књ. VI, 292-293.

¹¹ Исто; Милошевић је остао на мјесту препозита Столног Каптола у Котору до умировљен... 1947. године.

¹² Намјесник Далмације Bastionini обратио се грађанима "своје провинције" 9. V 1941. прогласом у коме поред осталог истиче: "... Починье за вашу земљу нови вјек, који брише сваки помен старих и већ преживјелих несугласија и враћа вас стародревној мајци, онамо гдје *кајоличка вјера* има своје сједиште и гдје Империја Савојске куће обнавља славна дјела и обећање неумрле историје. - Општински архив Херцег Нови, фонд раднички покрет и НОБ, фасцикла 5, док. 8; Види: Душан Живковић, Бока Которска и Паштровићи у народноослободилачкој борби, Београд, 1964, 112-115.

¹³ Дневник А. Милошевић, књ. XII, 55. У истинитост података увјерили смо се прегледањем сачуваних бројева "Vocche di Cataro".

¹⁴ Архив Историјског института Подгорица, Извјештај Среског НОО Котор од 14. I 1945. Италијанска документација из периода окупације Боке 1941-1943. не доводи у питање одрживост дате констатације; ИАК, фонд "ОКУП", фасцикла I.

у Доброти, Перасту и Котору. Један је од покретача "Бокешког старинског друштва" формираног 1906, а тридесет година 1908-1938. предсједник "Славјанске читаонице" у Доброти. Такође је био члан Архивског вијећа у Бечу. Но, његова најдража преокупација била је бављење историјском науком. Своје прилоге објављивао је у разним листовима и часописима,¹⁵ а један је од првих сарадника "Историјских записа".¹⁶

*

Читајући Милошевићево штиво, уочавамо да је оно посљедица брижљивог и педантног биљежења од стране аутора огромне рецепције и, дакако, истанчаног чула мудрости да осјети хук времена у којем је бивствовао. Отуда и широка панорама дон Антонових интересовања која не превиђа иоле значајније догађаје из свих области друштвеног живота његовог родног краја. Она, ипак, нијесу регионално омеђена, већ су условљена Милошевићевим мјестом боравка, као и процјеном важности збивања ван његовог видокруга, а за које дознаје путем радија, новина или из приче савременика. Стога је, више него чест случај да само у току једног дана Милошевићева запажања имају велике тематске разноликости. Она су праћена свакодневним описом временских прилика, што живописније дочарава атмосферу приказиваних збивања.

Из напријед наведеног видљиво је да Милошевићев "ДНЕВНИК" садржи прави мајдан података. Како нам просторна ограниченост овог рада дозвољава представљање само појединих дјелова дневника, определијели смо се за II, VI и IX-X књигу, које су, по нашем мишљењу, највећег тематског богатства. У одабиру њихове обимне документације настојали смо да из више сродних извора изаберемо оне најилустративније и сажмемо их у прилично еластичне хронолошко-тематске блокове. При излагању ове материје водили смо рачуна о поузданости извора, па је најчешће аутор учесник или непосредни свједок догађаја.

¹⁵ Н. С. Мартиновић, н. чл.

¹⁶ Василије Јововић. Записи - Историјски записи 1927-1987. Библиографија, Титоград, 1989, 217, 296, 343.

КЊ:П - 1. VI 1923 - 11. VII 1925, стр. 200.

Писац биљежи да је августа 1923. которска гимназија "претворена" из хуманистичке у реалну, што је изазвало протесте грађана (19). Септембра 1923. откривена је капела св. Јована Крститеља у Прчњу (30), а на Савини (Херцег Нови) је подигнут споменик стријељаним родољубима у Првом свјетском рату (60). Дон Антон обавља 16. IV 1924. у Столној цркви Св. Трипуна у Котору по први пут мису на српскохрватском језику, која је до тада служена на латинском (61). На сједници општинске скупштине у Котору 23. III 1925. донијета је одлука да нова општинска заставица буде југословенска тробојка. Милошевић записује импресије са ове сједнице. "... Ради тога¹⁷ би прихваћен горњи закључак да се начини нова опш. (општинска - З. Ф.) заставица: модно-бијела-црвена, а не како је до сад била: црвено-бијела-модна. Патриотски је ово закључак, који нек буде на углед и оглед свим нашим општинама..." (146-147).

Забилежене су годишње скупштине: Бокешке банке априла 1924. (62), Бокешке штампарије јула 1924. (75) и Хрватске пучке штедионице марта 1925. (140), као и владина помоћ од 2.000.000 динара упућена Паробродском друштву Бока марта 1925. (144).

Дат је осврт на долазак значајних јавних личности које су посјетиле Котор у назначеном периоду: великог жупана Зетске области Милована Џаковића јануара 1924. (47), ђаковачког бискупа Антуна Акшамовића априла 1924. (63), првака Демократске странке Љуба Давидовића новембра 1924. (112), министра финансија Милана Стојадиновића фебруара 1925. (129) и предсједника владе Николе Пашића априла 1925. (159). Милошевић говори и о хапшењу црногорског комунисте др Вукашина Марковића,¹⁸ којег су "окованог" жандарми спровели у которски затвор 21. III 1925. (145).

¹⁷ Разлог промјене дотадашње заставице била је и похабаност настала услед њене вишедеценијске употребе. - Дневник А. Милошевића, кн. II, 146-147.

¹⁸ Др Вукашин Марковић, родом из Пипера код Подгорице, био је учесник Октобарске револуције у Русији. Тамо остаје до прољећа 1921. када се враћа у Црну Гору. Очаран бољшевичким успјехом, Марковић се с групом својих сљедбеника из Пипера и Даниловграда одлучује за герилску активност ради успостављања совјетског модела власти у Краљевини СХС. - По Батрићу Јовановићу, велики жупан Зетске области Милован Џаковић обећао је амнестију Марковићевој групи, што није испоштовао приликом њихове предаје. Марковић је из Котора спроведен у цетињски затвор, одакле је убрзо успио да побегне. Почетком 1926. емигрирао је у Аустрију, а затим у Совјетски Савез. - Батрић Јовановић, Комунистичка Партија Југославије у Црној Гори 1919-1941. Београд, 1959, 89-90.

Описани су избори у Котору фебруара 1925. Дат је редослед бирачких кутија: I - Радићевци, II - Радничка, III - Франковци, IV - Земљорадници; V - Радикали и самостални демократи; VI - Демократи (Давидовић) и VII - Пучка странка. Од 1655 уписаних, гласало је 1033, а највише гласова добили су Радикали и самостални демократи 355, Давидовићеви демократи 298, Радићева ХСС 289 итд. (131-132).

Врло занимљива свједочанства односе се на проблематику везану за склапање конкордата између Краљевине СХС и Ватикана. Милошевић је заједно с бискупом Uccelliniem био један од актера првих сједница племенског одбора за израду нацрта конкордата одржаним 19. VI 1923 - 25. VI 1923. у Београду.¹⁹ На сједници од 22. VI 1923, избила је једна непредвиђена ситуација. "Јутрос у сједници Пленума Одбора за Конкордат дошло је до једног инцидента између презв. бискупа F. Uccellinia и народног посланика Словенца Др-а Хохњеца.²⁰ Хохњец је обично при свакој расправи водио неку опозицију и изгледало је као да промишљено настоји омести рад Пленума Одбора за Конкордат. Кадгод је узимао ријеч говорио је у име католика: ми католици не можемо то примити, или католици не можемо на то пристати и слично. Тако и данас око 10^{1/2} с. пр. п. при расправи једног питања, прихваћеног од већине чланова Пленума Одбора са гласовима присутних презв. бискупа F. Uccellinia, А. Б. Јеглича и А. Акшамовића, узео је ријеч Др Хохњец, говорећи у име "католика", како католици то и то не могу примити, дотично пристанути на прихваћену стилизацију односног чланка. На то се јавио презв. бискуп F. Uccellini питајући Др-а Хохњеца, да ко је њега овластио да говори у име "католика" и ми "католици", барем он као которски бискуп није му дао тај мандат нити ће му га икад дати. Нека дакле он, Др Хохњец, слободно говори у име своје или у име својих изборника, или у име своје странке, а не нипошто у име католика или у име католичке цркве. Ова изјава пуно је дјеловала на чланове Пленума одбора и већини је била баш угодна, дочим је изненадила и управо смела Др-а Хохњеца, који се није знао снаћи у првом часу, већ је мучао (ћутао - З. Ф.). Неколико часа касније устао је са свога мјеста Др Хохњец, просвједовао је против С. председника Пленума Одбора, Марка Ђуричића, што га није

¹⁹ Председник племенског одбора за израду нацрта конкордата био је Марко Ђуричић, а прву сједницу отворио је 19. VI 1923. министар правде др Нинко Перић. Сједницама је у име владе Краљевине СХС присуствовао и Љуба Јовановић, председник Народне скупштине. Римокатолички епископат заступали су, поред наведених великодостојника, љубљански бискуп А. Б. Јеглич и ђаковачки бискуп А. Акшамовић. - Дневник А. Милошевића, књ. II, 4-10.

²⁰ Др Јосип Хохњец био је председник скупштинског клерикалног клуба и поборник максималног уплива римокатоличке цркве на друштвени живот вјерника. - В. Новак, н. д., 136-137; Љ. Димић и П. Жутих, н. д., 98-100.

узео у заштиту, да њему нема више мјеста као члану у Пленуму одбора, зато одлази из сједнице. Покупио је своје ствари и отишао је из дворане..."²¹ (6-7). Ток сједница пленумског одбора, иако вођен иза "затворених врата", брзо је доспио до новинских стубаца. Тако је загребачки "Обзор" 9. VII 1923. објавио вијест да је дјеловање бискупа F. Uccellinia - Tise у Београду било уперено против интереса католичке цркве (14).

Преговори око конкордата поново се интензивирају у марту 1925, када Министарски савјет Краљевине СХС опуномоћује др Јосипа Смодлаку, нашег посланика при Св. Столици у Риму да у том циљу започне прелиминарне разговоре с Римском Куријом. Они су требали да се одвијају у једном приличном неповољном амбијенту, о чему свједочи Смодлакино писмо Антону Милошевићу од 18. III 1925. "... Између осталог јавља ми (Јосип Смодлака - З. Ф.) да ће почети преговарати са Ватиканом о конкордату око половине априла. Жали ми се на тешкоће које има у послу завода св. Јеронима.²² - Све концесије морају им се клијештима истезати! А кад помислим - пише ми даље Др Смодлака - како је аустријски амбасадор у овом и у сваком питању просто територизирао Ватикан! - Гадне су ове њихове методе. 'Ја мислим, да су неки прелати, који су у овом питању најупливнији, у срцу италијански националисти и под упливом фашиста, па нам ради тога чине све ове сметње'. Овако дословце ми пише Др Смодлака..."²³ (147-148).

²¹ Анализом текста нијесмо успјели да утврдимо конкретне разлоге помињаног сукоба, а ни аутор не наводи суштину спорног питања. - Иначе, израђени нацрт конкордата из 1923. није послужио Ватикану као основа за даље преговоре због компетенција државе да има право именовања нових бискупа на будућа упражњена мјеста. Уједно, треба узети у обзир, да папа Пије XI није желио да преговорима с краљевском владом изазове евентуалну подозривост Мусолинијеве Италије, с којом је Римска Курија жељела успоставити пријатељске односе преко којих би лакше остваривала своју мисију. - Сима Симић, Ватикан против Југославије, Титоград, 1958, 15-17; Љ. Димић и Н. Жутић, н. д. 38-39.

²² Завод Св. Јеронима у Риму је вјерска и културна задужбина југословенских народа. Споразумом Краљевине СХС и Италије у Риму 27. I 1924. ријешено је, поред осталог, да Италија десеквестрира Завод и да све ингеренције пређу на краљевску владу, што је добрим дијелом реализовано у априлу 1924. Међутим, Св. Столица је латентно настојала да опструира прокламоване одлуке, и тако прилагоди рад Завода свом програму. Када су 1925. пропади и други преговори око потписивања конкордата с Краљевином СХС, Римска Курија је 8. XI 1925. једностраним поступком преузела управу над Заводом у своје руке. Ватикан је тек у јулу 1929. предао Завод на управу ректору предложеном од стране наше владе. С. Симић, н. д. 12-14.

²³ Прекид преговора око конкордата који су вођени 1925. настао је због непоустљивости оба заинтересована субјекта, а узрока за захлађење односа било је више: страх Св. Столице да би склапање конкордата са Краљевином СХС заоштрило односе Ватикана са фашистичком Италијом, римокатоличко незадовољство школском политиком, сукоб око Завода Св. Јеронима, став у питању службе на старословенском језику и друго. Дуги и неуспјели

Књ. VI 26. VII 1931 - 30. IV 1934. стр. 400.

Милошевић наводи да су ученици музичке школе августа 1931. одржали концерт у Сплиту (14), а да се настава у которској гимназији од фебруара 1932. одвија два пута дневно 8^h - 11^h и 14^h - 16^h (109). Свечано је маја 1932. обиљежена седамдесетогодишњица постојања "Славјанске читаонице" у Доброти, која је цијелим својим радом била расадник јужнословенске свијести и патриотизма у овом крају.²⁴ Послије завршетка Скупштине, њени учесници играли су старо "Добротско коло" уз здушно прихватање пјесме написане поводом овог јубилеја:²⁵

"Из Загреба, са Цетиња	После дугог доба ропства
Из јуначког Београда	Дан жуђени нама дође
Бје се покрет распирио	Тешким жртвам ланце разби
Народног препорода	Петар Први Карађорђе
Јосип бискуп ђаковачки	Тад поносно барјак развих
И књаз пјесник кумоваше	Плави, бијели и црвени
Да окупљам родну браћу	Нашу војску побједницу
"Славјанска" ми име даше	Дочекасмо усхићени..."

У Котору је новембра 1932. почео излазити лист "Глас Боке" (138). Априла 1934. отворен је "Народни Универзитет Боке" у Котору (398).

преговори настављени су и 1931. да би напокон 25. VII 1935. у Риму били окончани потписивањем конкордата између Краљевине Југославије и Ватикана. Ипак, конкордат није ратификован због отпора Српске православне цркве којој су велику и прагматичну помоћ пружиле српске опозиционе странке. Опширније о томе: Љ. Димић и П. Жутић, н. д. 234-238; В. Новак, н. д. 433-442; Милош Мишовић, Српска црква и конкордатска криза. Београд, 1982, 53-58.

²⁴ Славјанска читаоница у Доброти основана је 4. V 1862. а њени почасни чланови били су ђаковачки бискуп Јосип Јурај Штросмајер и црногорски књаз Никола Петровић. Први предсједник читаонице био је Божо Каменаровић. Дневник А. Милошевића, књ. VI, 132-135.

²⁵ Пјесму је написао Антон Радонић из Котора.

Милошевић не пропушта да опише значајне догађаје који се тичу његове вокације. Тако су, поред осталог, дати ванредно лијепи прикази церемонијала и атмосфере приликом прослављања вјерских празника, поглавито католичког и православног Божића (25. XII и 7. I), Св. Саве (27. I) и Св. Трипуна (2. и 3. II). Једна од тих светковина је овако регистрована 27. I 1934. "... Јутрос у нашој основној школи св. Матија (Доброта - З. Ф.) прослављен је лијепо Св. Сава. Одржао је пригодан говор учитељ Андрија Арменко, управитељ школе и дјеча су декламовала" (365).

Изложени су резултати избора од новембра 1931. у Југославији, и представљен њихов исход по појединим мјестима у Боки (62-64). Из Боке је за народног посланика у парламенту изабран Филип Лазаревић (64).

Догађај који ће прилично нарушити ионако равите односе између краљевске владе и римокатоличке цркве у Југославији, узроковала је "антисоколска посланица" донијета од Предсједништва бискупских конференција 17. XI 1932. у Загребу, а обзнањена јавности јануара 1933.²⁶ Бискуп Uccellini, који иначе није био потписник ове посланице, забранио је да се она чита на подручју под његовом духовном јурисдикцијом. О томе говори запис од 15. I 1933. "... Како је на наш Бискупски Ординаријат стигла посланица од Предсједништва Бискупских конференција у Загребу, по споразуму са нашим Диоцезанским Бискупом Преузвишеним Franom Uccellini-ем бацио сам ју ad acta у Курији, пошто смо обојица били од мишљења (мишљења - З. Ф.) да посланица није за нашу бискупију, не уопће за јавност, пошто ће она, како је стилизирана сигурно проузроковати у нашем народу велику смутњу и много ће нашкодити нашој вјери, па и самом угледу наших бискупа..."²⁷ (218). Недвосмислени став по овом питању, которски бискуп ће јавно манифестовати 4. VI 1933. у Котору "... У подне је Преузв. г. Бискуп - будућ за то био замољен, на Пренову благословио заставе сокола из Боке и из Дубровачке околице (14 застава). Том пригодом Бискуп је изрекао патриотски говор. Клицали су му: "Живио бискуп Uccellini". Дубровачки соколи (старешина Сушић) предао му је

²⁶ Соколски покрет је од формирања Краљевине СХС био један од стожера интегралне југословенске концепције. Законом о оснивању Сокола Краљевине Југославије 5. XII 1929. соколство је прерасло у прву државну организацију са основним циљем вјерске, националне и социјалне нивелације становништва. Такви ставови су у супротности с настојањем римокатоличке цркве да афирминира дух своје културе и једино за себе резервише право едукације млађих нараштаја. Види: Љ. Димић и П. Жутић, н. д. 207-213. Шербо Растодер и Јасмина Растодер, Др Никола Добрећић арцибискуп барски и примас српски, Будва, 1991, 56-57. Никола Жутић, Соколи, Београд, 1991, 81-102.

²⁷ Осим которске бискупије, посланица није читана на подручју барске надбискупије и појединим жупама у Љубљани и Истри. Љ. Димић и П. Жутић, н. д. 217-218. Ш. Растодер, н. д. 57-58. П. Жутић, н. д. 93.

Диплому почасног члана Дубровачког сокола са лијепим говором, у којему је износио велике заслуге и патриотски рад бискупа Uccellinia. - Служили смо бискупа: ја и дон Иво Стјепчевић декан Столног Каптола, те бискупски секретар дон Лав Сполатин. Преузвишени бискуп је био у плувијалу (свечана одежда католичког свештеника - З. Ф.), са митром на глави и са пасторалом (бискупски штап - З. Ф.) у руци. Били су на Пренову присутни представници власти, уреда и друштава, те много народа..." (277).

Широка тематика Милошевићевих преокупација третира је и најзначајнија политичка превирања у Европи тридесетих година, превасходно у Њемачкој и Италији. Страх од агресивности тоталитарних режима у овим земљама и њихова геостратегијска комбинаторика мотрена је од спознаје једног мудрог пастира, с визионарском проницљивошћу. Милошевић је још од марта 1932. на страницама своје књиге исказивао забринутост због јачања Националсоцијалистичке партије у Њемачкој, да би 31. I 1933. прокоментарисао: "... Јучерашњи дан (30. тек. мј.) у Њемачкој остат ће историјски дан не само за Њемачку, него уопће и за свијет. Познати демагог Адолф Хитлер постао је јучер канцелар Њемачког Рајха. Хитлер наследник гвозденог канцелара Бизмарка! Бивши собосликар, пучиста, и касније вођа њемачког фашистичког покрета постао је канцелар у најсудбоноснијим часовима по Њемачку. Дан данас у овим послеријатним временима немамо се чему чудити..." (227). Не задуго, 3. VI 1933. процјењују се италијанско-њемачке интенције: "... Удружени фашизам и хитлеризам поставили су себи за задаћу, да радикалном ревизијом уговора о миру, на штету словенских народа и држава омогуће нову политичку и економску инвазију према Истоку и Југоистоку и да тако на штету словенског елемента обилато надокнаде за оно што не могу да постигну на Западу..." (277). Поводом Мусолинијеве "бриге" за очувањем аустријског интегритета, Милошевић пише 25. I 1934. "... Италија је одлучила, да по сваку цијену очува независну Аустрију, јер је свјесна опасности, која би за њу представљало, да се Њемачка појави на Бренеру,²⁸ умјесто мале и слабе Аустрије. Ја бих ипак рекао, да Њемачка све ради прорачунато и справља терен до згодног часа када ће они прогутати малу Аустрију и појавит ће се на Бренеру. Тад ће превртљива Италија промијенити своју политику према Њемачкој и порадит ће да с њом склопи савез за своје интересе..." (364-365).

²⁸ Планински вијенац на граници Аустрије и Италије.

КЊ: IX-X 1. VII 1936 - 11. XII 1939. стр. 599.

Љепоте и знаменитости Котора добиле су и званичну овјеру, па је овај град 20. VIII 1936. рјешењем министарства трговине и индустрије проглашен туристичким мјестом (24). Истог дана, оправданост горње одлуке "потврдио" је својом посјетом енглески краљ Едвард VIII, који највише времена посвећује обиласку градских цркава (20-24). Котор је 29. VIII 1936. посјетио још један члан енглеске краљевске породице, овог пута принц од Кента (27). Околина бисера Боке и само градско језгро постају предмет све веће научне и публицистичке знатижељности разних иностраних екипа. Тако су которски крај септембра 1936. обишли белгијски географи у пратњи проф. Боре Милојевића (29), око сто француских инжењера (32) и њемачки новинари (39).

Назначено раздобље красило је мноштво културних и пригодних манифестација, од којих наводимо само неке. Посвећен је, 31. VIII 1936., манастир св. Богородице у Подласти Грбаљској код Тивта (28). У Котору је одржана, 18. X 1936., изложба слика Мата Ђурановића (50). Прослављена је у Перасту, 20. X 1936., педесетогодишњица рада познатог композитора Дионисија де Сарна, који је, поред осталог, написао мелодије за дјело краља Николе "Балканска царица", и црногорске химне "Онамо 'намо" (50). Гостовало је, у току децембра 1936. у Котору, бановинско позориште са Цетиња, а приредбе су извођене у градској кафани "Дојми" (71). У школи св. Матије у Доброти одржано је вече у знак сјећања на бискупа Ј. Ј. Штросмајера (89). Основана је, новембра 1937. у Рисну, задужбина Васа Ђуковића који је умро у Америци 1933. године. Донаторева заоставштина од 106.000 долара била је дијелом намијењена школовању и помагању болесних Ришњана, београдској општини, савезу здравствених задруга Југославије, а највећи износ од 40.000 долара издвојен је за изградњу болнице у Рисну. (209-210).

Посебно неизвјесне и драматичне биле су политичке борбе у Боки, које су протицале у новом политичком колориту. Предсједник владе Милан Стојадиновић је октобра 1936. дао овлашћење Филипу Лазаревићу и Ђуру Драшковићу да у Котору и Боки организују страначке огранке Југословенске радикалне заједнице (48). Локални избори у бокељским општинама одржани су новембра 1936. За начелника општине у Доброти изабран је Трипо Петричевић, а иста дужност у Рисну повјерена је Николи Бурковићу (62-63).

Државне изборе у Боки 1938. године карактерисала је врло жива предизборна утакмица разних политичких субјеката. Тако су октобра 1938.

одржани састанци Југословенске радикалне заједнице, Удружене опозиције и Хрватско-сељачке странке, на којима су изабрани њихови срески кандидати на предстојећим изборима (397-404). Наводи се да је на раднике "Арсенала" у Тивту вршен притисак да гласају за владину ЈРЗ (427). У пркос свему, на изборима од децембра 1938, у Боки највише гласова (3702) добила је листа Удружене опозиције (Мачек), док је за Стојадиновићеву ЈРЗ гласало 3689 бирача (427-429).

Најдуже Милошевићеве перцепције у овој књизи усмјерене су на промјену которског бискупа, насталу као посљедица смрти Frana Uccellini - Tise 1. јуна 1937. Котор је тог дана био сав у жалости. "... На катедрали св. Трипуна извјесили смо црну заставу, а тако и на бискупској палачи, гдје је сједиште Бискупског Ординаријата и Бискупске Курије. Градско поглаварство (опћина) у Котору обавило је степенице црним и извјесило црне заставе. По наредби Опћине, у граду горе све електричне свјетилке по цијели дан, на којима се вију црни флорови. И многе куће у граду извјесиле су црнину. У излогу "Путника" на вратима града, сва у црнини и окружена зеленилом, изложена је слика преминулог Бискупа..."²⁹ (128)

Дилема око насљедиња упражњене бискупске столице разријешена је 6. I 1938. када су ватиканске службене новине "L'Osservatore Romano" објавиле вијест, да је римски понтифекс Пије XI благословио постављање Пава Бутораца³⁰ за новог которског бискупа. Приликом његовог инаугурисања 6. II 1938, Антон Милошевић је поред осталог, уочио. "... Пошто је отпјеван сазив Духа светог "Veni Preator", преуз. г. бискуп Буторац положио је пред бискупом презв. Бонефачићем "исповјед вјере" и прописану заклетву, пак га је тад презв. Бонсфачић узео за десну руку и повео на бискупски трон, чиме је било обављено устоличење презв. Бутораца (моја опаска: мислим да је ово први и једини случај у католичкој цркви, да се устоличује на бискупски трон бискуп, који је тек именован, а који није посвећен за бискупа. Мора прво слиједити посвећење, пак за тим устоличење. И ово се није могло нигдје учинити другдје, него се је могло

²⁹ Frano Uccellini - Tisa је сахрањен 3. VI 1937. у родном Лопуду. На погребу је, поред осталих, говорио и дон Антон Милошевић у име свештенства которске бискупије. Дневник А. Милошевића, књ. IX-X, 133-138.

³⁰ Павао Буторац је рођен 1888. у Перасту. Завршио је богословију у Задру, и тамо је 1910. заређен за свештеника. Свештеничку службу почео је да врши као управитељ жупе Св. Матије у Доброти, гдје је 1910. замијенио свог претходника дон Антона Милошевића. Буторац је од 1912. био професор вјеронауке у которској гимназији, одакле је 1938. именован за которског бискупа. На том положају остао је до 1950. - Дневник А. Милошевића, књ. IX-X, 238-239; Опћи писматизам католичке цркве у Југославији 1974, Загреб, 1975. 277.

учинити само код нас у Котору. Презв. г. бискупу Бугорцу, могла се је само предати управа администрације бискупије, по овлаштењу св. Столице а није га се могло никако устоличити на биск. трон). Затим је Каптолски генерални фикар преканоник - декан Дон Иво Стјепчевић прочитао свој говор којим је предао презв. г. Бугорцу управу Бискупије..."³¹ (264-265)

*

Тежиште нашег рада било је усмјерено на поједине дјелове Милошевићевог дневника, којим смо покушали да укажемо на њихову велику изворну многостраност. Уједно су нека дужа навођења ауторових запажања била мотивисана откривањем непознатих димензија значајнијих догађаја и личности у циљу њиховог слојевитијег поимања.

С обзиром на прегршт аутентичних и неупотребљаваних података, као и на обухваћено хронолошко раздобље преломљено кроз оптику једног истинољубивог духовника, слободни смо констатовати да Милошевићева казивања представљају грађу високе научне вриједности. Сходно томе, очекивати је да наредна историјска истраживања почну рашчлањивати саставнице овог инспиративног и драгоцјеног изворног комплекса.

³¹ Интересантно да Св. Столица није упутила папску "Булу" за посвећење бискупа Бугорца, већ је благословила његово инаугурисање телеграфским путем. Позадина замршених околности око устоличења новог которског бискупа није историографски расвијетљена, али је евидентно да долазак Бугорца на мјесто бискупа, доводи до пренаглашених хрватских осјећања у Боки. Види: В. Новак, н. д., 482-484; Шербо Растодер, Историјско-методолошки оквир истраживања новије историје цркве (вјерских заједница) у Црној Гори 1878-1945, зб. радова Историјска наука и настава историје у савременим условима, ЦАНУ, 1994, 233.

Zvezdan Folić

DIARY OF ANTON MILOŠEVIĆ 1923.-1950.

Summary

Diaries, as a form of acquisition of historic facts, have not, lest for the period between 1941-1945, represented a major source for the research into Yugoslav epoch. Consequently, the "Diary" of Anton Milošević, a priest, covering the period from 1923-1950, due to its abundance in varied topics as well as the time span covered and observed through the eyes of a veracious ecclesiastic, presents an invaluable source material for historians. At the same time, it reveals unknown dimensions of well-known events and people which makes possible a more complex comprehension of them. We rely upon future research to commence at last so as to analyse, one by one, the constituent parts of this inspiring and valuable source complex.